

UPODOBITEV PISARJA NA RELIEFU
IZ AJDOVSKEGA GRADCA PRI SEVNICI

Povabilo, da sodelujem pri zborniku posvečenemu načemu uglednemu klasičnemu filologu prof.dr. M. Grošlju, mi daje izjemno priložnost, da objavim eno prvih pričevanj pismenosti v naših krajih, pred kratkim na zgodnjekrščanski postojanki Ajdovski gradec nad Vranjem pri Sevnici odkrito upodobitev rimskega pisarja.¹

V letih 1977-1978 smo izkopavali v okviru raziskovalne naloge "asnoantične utrdbe Slovenije"² na tem najdišču velik vodni zbiralnik (castellum aquae), v katerem je voda odlično konservirala vse lesene dele in sekundarno pri vodnjaku uporabljene starejše likovno okrašene spomenike. Pri tem je kolega Timotej Knific, neposredni vodja izkopavanj na sektorju zbiralnika, zadel na relief z upodobitvijo pisarja.³ Ne le, da nam relief na najbolj nazoren način kaže, kako se je takratni človek sam

-
- 1 Na kratko je relief omenjen v vodniku Novo arheološko odkritje na Ajdovskem gradu pri Sevnici, Ljubljana 1978 str. 12 in slika na prednji stranici.
 - 2 Obsežnejši prikaz dosedanjih raziskovanj je podan v P. Petru, T. Ulbert, Vranje pri Sevnici, starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu, Katalogi in Monografije 12, 1975; vrh tega glej J.A. Zupančič (Suppantšitsch), Ausflug von Cilli nach Lichtenwald, Celje 1818; E. Riedel in O. Cuntz, Vranje in Steiermark, römische Bauten und Grabmäler, Jahrbuch für Altertumskunde 3, 1909, 1 ssq.; P. Petru, Ajdovski gradec pri Sevnici, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 52, 1975; P. Petru, T. Ulbert in predvsem T. Knific v sestavkih objavljenih v zadnji številki Arheološkega vestnika.
 - 3 T. Knific, Vodni zbiralnik, Novo arheološko odkritje na Ajdovskem gradu pri Sevnici, Ljubljana 1978, 5 ssl.

upodobil, ampak nam dokazuje obvladovanje pisanja in branja že v tej davni preteklosti naših krajev.

Tako je torej pred nami najdba zanimiva v slovenskem merilu. Preden preidemo na analizo njenega pomena za naše ostaline iz rimske dobe, podajamo opis spomenika.

Odlomek kvadratnega bloka z reliefno upodobitvijo na prednji ploskvi (sl.1) in na levi stranici (sl.2) iz grobo zrnatega posavskega apnenca. Spomenik je visok 62, širok 43 in debel 29 cm. Na prednji strani je upodobljena v osrednjem poglobljenem polju - polkrožno zaključeni niši - moška oseba. Oblečena je v kratki dokolenski hiton, ki v gubah pada z desnega ramena. Upodobljenec ima levo nogo upognjeno in postavljeno na nek kvadraten oz. okrogel predmet (capsa). V roki drži zavitek za pisanje oz. papi-rusovo polo, čigar levi konec je očitno odebeljen. Glava upodobljenca je poškodovana; videti je, da nosi pristrižene lase in da je golobrad. Upodobitev je nevešče podana, saj so somerja med posameznimi deli telesa oz. udi sami po sebi neproporcionalni.

V desno stranico obrobe niše je vklesan vzvalovljen motiv tro-trračne zasnove - verjetno del sedlaste noriško-panonske volute. Na levi stranski ploskvi je upodobljena vinska trta.

Pod nišo s pisarjem gre preko vsega reliefa dvojnostopničast profil. Ta je hkrati vrhnja obroba reliefnega polja z upodobljeno glavo Meduze in zadnjim delom četveronožne živali, domnevno leva. Pri upodobitvi glave Meduze je izpričana velika večšina v modeliranju, saj je kljub ploskemu in nizkemu reliefu upodobitev zelo nazorna. Štrenasti lasje, srepeč videz in režeč nasmeš nam zgovorno potrjujejo, da je klesar predstavil božanstvo smrti - Meduzo. Ta upodobitev je razmejena do sosednjega prizora s polkrožno usločenim rebrom, ki se uvija vzporedno s trupom živali. Ohranjen je del trebuha in obe taci ter rep zaključen s cofasto odebelitvijo. Spričo tega je zelo sprejemljiva predpostavka, da je upodobljen lev.

Preden preidemo na nadaljnje vrednotenje tega spomenika, bo morda prav, če razložimo smisel teh upodobitev, ker le-te

osvetljujejo tudi samo bistvo spomenika. Lev, predstavljen na kot preklada zasnovanem polju, sodi gotovo k prizoru, ko dva leva preganjata konja. Motiv je poznan v bližnjih rimskih pos-tojankah ter celo iz samega Ajdovskega gradca nad Vranjem,⁴ zato nam je njegova vsebina prezentna. Spomenike s tem motivom je obravnaval prof. J. Klemenc.⁵ Očitno je, da je v prizoru konja, ki želi ubežati smrti, ki jo predstavljata oba leva, posredno povzet orfičen nauk o spreminjajočem se, a vedno znova vstajajočem življenju. Faktor je videti, je bil ta pitagorejski nauk o vstajenju (resurrectio) zelo živ v antičnem svetu⁶ in pri naših Keltih,⁷ saj je mnoga čudežna bajanja te vrste prevzel Publij Ovidij Naso v svojih Metamorfozah,⁸ tako v povesti o Evropi, ki jo zasvoji božanstvo, Ganimedu, ki ga povzdiguje Zeus za svojega nesmrtnega točaja, do pretresljive Orfejeve ljubezni do Evridike in njune združujoče smrti. Idejno ozadje tega nauka je pesnik strnil v zadnji knjigi Metamorfoz:⁹ "Vse se spreminja in nič ne propade in vse se pretaka semkaj od tam, od tukaj spet tja. Različna telesa duša najprej si prevzame: v človeška telesa prihaja duh iz zveri, iz naših teles v zveri se spet seli, niti za hip ne premine." (prevod K. Gantar)

Podobno ikonografsko ozadje ima tudi upodobitev Meduze, saj "sam pogled na Meduzo jih žive je v kamen spremenil."¹⁰

-
- 4 P. Petru, Relievi in arhitektonski spomeniki, Vranje pri Sevnici, Katalogi in monografije 12, 1975, 149 ssl. in slika 57.
- 5 Beg pred smrtjo na šempetrskih spomenikih, Zgodovinski časopis 19-20, 1965-1966 (Zwittrov zbornik), 91 ssl.
- 6 P. Petru, Mišaste žare Latobikov, Situla 11, 1971, 95 sl.
- 7 J. Klemenc, Keltski elementi na šempetrskih spomenikih, Arheološki vestnik 17, 1966, 337 ssl.; L. Pauly, Die Kelten in Mitteleuropa, Hallein 1980, 23 sl.
- 8 K. Gantar, Ovidij, Metamorfoze, Knjižnica Kondor 164, Ljubljana 1977.
- 9 XV v. 165-169.
- 10 Met. IV 781.

Kakor rečeno, so verovanja o vstajenju bila živa tudi med staroselskim prebivalstvom naših krajev ob prihodu Rimljanov in so se zato mogla tako silovito vrasti v miselnost provincialnorimskih ljudi. Da je ta čudežna komponenta z verovanjem v resurrectio živa prav v Vzhodnih Alpah tudi kasneje, dokazujejo oglejski mozaiki, kjer je med drugim predstavljen Jonas. Po Starem Testamentu je Jonasa požrla morska pošast in ga nato izvrgla, v čemer so videli čudež vstajenja.¹¹ To idejno ozadje pri reliefu iz Ajdovskega gradca nad Vranjem in ikonografske prvine zanesljivo nakazujejo prvobitno vsebino in namen samega spomenika. Glede na aluzije v posmrtno življenje je očitno pred nami del večjega nagrobnika. Ohranjeni kvader je očitno osrednji del večjega stebriščnega spomenika šempetrskega tipa.¹² Sodeč po trotračni sedlasti voluti je sledilo desno od pisarja napisno polje, za napisom pa ponovno podobna upodobitev v niši. To razporeditev potrjuje tudi relief na prekladi, kjer je sledil levu konj, nato verjetno še drugi lev in kot skrajni desni zaključek celote znova Meduza. Centralno mesto je imel pri tej grobnici šempetrskega tipa napis, za katerega smo ugotovili, da je bil desno ob reliefu, in sicer s profilirano obrobo, kakor jo je deloma videti. Vrh tega je naglašeno mesto imelo še polje z upodobitvijo pokojnika. To je bilo neposredno nad napisom.

Glede na to je služila grobnica - nastala po šempetrskem vzoru - za pokop sežganih mrličev, saj so kvadri z reliefom in napisom tvorili zunanje stene pepelnice.¹³ Ta podatek je za naše izvajanje pomemben v toliko, ker so uporabljali obred sežiganja rajnikov do začetka 3. stoletja¹⁴ in so ti podatki torej posredni

11 Archaeology 30, 1977, 414.

12 J.Klemenc, V.Kolšek, P.Petru, Antične grobnice v Šempetru, Katalogi in monografije 9, 1972.

13 J.Klemenc, Grobne skrinje za pepel pokojnikov iz Šempetra ob Savinji, Arheološki vestnik 7, 1956, 384 ssl.

14 S.Petru, Emonske nekropole, Katalogi in monografije 7, 1972; L.Plesničar, Severno emonsko grobišče, Katalogi in monografije 8, 1972; W.Schmid, Landesmuseum Rudolfinum in Laibach, Bericht für das Jahr 1906, 10.

kažiprst za časovno opredelitev spomenika. Navada postavljanja stebriščnih nagrobnikov je pri nas prodrla do širše uporabe v 2. stoletju, ko poznamo vrsto elegantnih in z realistično-idealističnimi upodobitvami opremljenih nagrobnikov na Ptujju,¹⁵ Staršah,¹⁶ Celju,¹⁷ Šempetru,¹⁸ Vranju pri Sevnici,¹⁹ Gornjem gradu,²⁰ Zagradu pri Prevaljah²¹ itd. V primeri s temi je naš nagrobnik bil očitno klesarsko slabše izdelan in opažamo na njem značilnosti t.i. "ljudskega stila", ki se pri nas uveljavi šele v 3. stoletju po n. štetju.²² Spričo tega bi lahko uvrstili tudi relief z upodobitvijo pisarja v ta čas. Likovno se namreč spričujejo na spomeniku z upodobitvijo pisarja povsem nova stilna izrazila v primeri z bolj znano umetnostno dediščino z vrhunca rimske dobe pri nas v prvi polovici drugega stoletja. Takrat so v umetnostnem izrazu prevladovali realistične upodobitve z nadihom idealizirajočega stila podajanja s privzdignjenim poveljevanjem značilnih posameznosti. Vrhunec doseže ta stil upodabljanja v Vzhodnih Alpah v obdobju tik pred prodorom Kvadov in Markomanov leta 166-171 n. štetja.²³ Očitno je plenilni vdor

-
- 15 V.Hoffiller, B.Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien, Zagreb 1939 pod števil. 287.
- 16 B.Saria, J.Klemenc, Blatt Rogatec, Zagreb 1939, 29 ssl.
- 17 V.Kolšek, Celjski lapidarij, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 7, 1967.
- 18 Glej op. 12 s podrobno literaturo!
- 19 Glej op. 4!
- 20 J.Klemenc, Trojanska pravljica na nagrobnih spomenikih iz Šempetra ob Savinji, Zbornik filozofske fakultete 2, 1955, 55.
- 21 J.Šašel, Zagrad pri Prevaljah, Kronika 1, 1953, 15 ssl.
- 22 F.Gercke, Spätantike und frühes Christentum, Baden-Baden 1967; A.Schober, Zur Entstehung und Bedeutung der provincial-römischen Kunst, Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts 26, 1930, 38 ssl.
- 23 J.Šašel, Alpes Iuliana, Arheološki vestnik 21-22, 1970-1971, 33.

zapustil silno opustošenje. Cvetoče umetniške delavnice v kamnolomih na Pohorju in v velikih antičnih središčih so propadle. Našim krajem lastna samonikla likovna govornica z dosežki visoke klesarske kakovosti je presahnila. Ponovna obuditev kamnoseštva in klesarstva v začetku 3. stoletja je le v manjši meri črpala spodbude iz predhodne stopnje z njeno dovršenostjo v podajanju človeških in živalskih teles. Po drugem stoletju prevlada v rimski umetnosti tudi drugačno gledanje na smisel umetnine. Sedaj se uveljavi namreč ljudski stil v upodabljanju. Osnovno spodbudo in usmeritev mu je dajalo širše umevanje spomenikov. Gospodarska obnova po kvadsko-markomanskem vdoru je očitno dvignila blagostanje podeželskega prebivalstva. Zato od 3. stoletja sledimo pronicanju šege postavljanja epigrafskih in anepigrafskih ter likovno okrašenih spomenikov na grobiščih na podeželju.²⁴

V tem času je torej postala navada postavljanja nagrobnikov splošna in so ti izdelki preplavili zadnje vasi na podeželju ter zato v občih pregledih antične likovne umetnosti opredeljujejo to stopnjo - kot rečeno - z nazivom rimska ljudska umetnost. Tem naročnikom pa ni šlo toliko za v vseh podrobnostih naravno verno upodabljanje, kolikor za občo vsebino upodobitve.

Značilnost teh mlajših klesarskih spomenikov je tudi risarski koncept in v obrisih uspešno zajeta gmota telesa, ki pa so v odločilnih detajlih površno izdelani, večinoma nesorazmerni, pri čemer so ornamentalni vzorci zakrnjeni, rastlinski okras trte skrepenel v dvodimenzionalno shemo ali simbol. Zato je ta ploskovita umetnost bližja risarsko zasnovanemu pripovednemu podajanju prvobitnih iliro-keltskih staroselcev in je očitno doživela priljubljenost med prebivalstvom. Bila mu je tudi spričo svojega nezahtevnega pristopa dosegljivejša, bolj prilagojena človeškemu merilu in dovtetnejša likovno prebujajočemu se prebivalcu v odročnih dolinah.

²⁴ J.Šašel, *Napisi, Vranje pri Sevnici, Katalogi in monografije* 12, 1975, 133 sl., posebej poglavje Teoretični poskus delne rekonstrukcije.

Na spomeniku s pisarjem so ti likovni pogledi izraženi skladno s stilom časa. Medtem ko je upodobitev pisarja kar zadeva somernost v očitnem disproporciju, saj je n.pr. glava daljša od noge, pa je obličje boginje smrti - Meduze - ob vsej ploskoviti rešitvi polno spretnosti v modeliranju posameznosti od velikih a tankih ust, globokih prodirnih oči, napetih lic in izboklin nadočesnih mešičkov na čelu do štrlečih las-kač. Spričo preproščine v izbiri motiva in njegovi nazorni, čeprav nedodelani - ter zato bolj izvirni - obliki je bil ta relief s svojimi likovnimi predstavami ljudem svoje dobe prav zaradi te pristnosti v podajanju bolj razumljiv in bližji človeškim vrednostim in občutenjem.

kljub poenostavljenemu podajanju motiva je razvidno, da predstavlja upodobitev pisarja. To nazorno razkriva razprta svitkasta knjiga - tabula -, ki jo drži oseba med rokami. Drug značilni predmet je capsula - okrogla skrinjica za spise - pod levo nogo upodobljenca. Tako je gotovo, da je na spomeniku iz Ajdovskega gradca nad Vranjem prikazan pisar. Upodobitve pisarjev so v rimski dobi pogoste tudi v vzhodnoalpskem prostoru.²⁵ E. Diez misli, da je pravilna oznaka zanj librarius; v Enciclopedia dell'arte antica VI (1965) pa imenujejo na str. 1032 upodobljenega pisarja tudi rotulo. Vsekakor so s tem - in z upodobitvijo - mišljeni pisarji v najširšem smislu te besede. To so nižji uradniki v javni službi, v vojaškem poklicu, kot servi publici ali kot posli pri večjem posestniku. Njihova delovna obveza je obsegala različna opravila od pisanja pisem, računov, spisov do nalog, da so sprejemali kot tajniki gospodarja tudi

25 E. Diez, *Librarii auf norischen Reliefsteinen, Schild von Steier 2, 1953* (Gedenkheft W. Schmid), str. 123 ssl.; G. Piccottini, *Neue römerzeitliche Funde aus Kärnten, Festschrift für F. Koschier, Beiträge aus Volkskunde, Naturkunde und Kulturgeschichte, Klagenfurt 1974*, 240 ssl.; G. Piccottini, *Die Dienerinnen- und Dienerreliefs des Stadtgebietes von Virunum, Corpus signorum Imperii Romani, Österreich Band II/Fasz. 3, Wien 1977*, 45 ssl. pod števil. 237-273.

vse nareke ter so običajno na podeželski posesti vodili računovodstvo in knjigovodstvo. Slednji vrsti poslov je verjetno pripadal tudi upodobljeni pisar na reliefu odkritem v vodnem zbiralniku vrh Ajdovskega gradca.

Kakor je neminljiva zasluga prof. Grošlja, da nam je antično izročilo približal, tako je pričujoči likovni spomenik zgovoren dokaz visoke ustvarjalnosti na tvarnem in duhovnem področju v rimski dobi, saj je najstarejše upodabljanje človeka večšega branja in pisanja v naših krajih. Na reliefu je človek iz davne antične preteklosti stopil iz nerazvidne anonimnosti in preko spretnega in umetnostno zaokroženega spomenika polnokrvno spregovoril o sebi in o svojem osveščnem in duhovno prebujenem življenju. Zato smo smatrali za primerno, da ta spomenik predstavimo v tem sestavku posvečenem našemu prodornemu poznavalcu latinskega jezika in kulture.

Zusammenfassung

DIE ABBILDUNG EINES SCHREIBERS AUF DEM RELIEF AUS AJDOVSKI GRADEC ÜBER VRANJE BEI SEVNICA

Die Redaktion des Sammelbandes, der unserem angesehenen klassischen Philologen Prof. Dr. M. Grošelj gewidmet ist, hat mir durch ihre Einladung die Möglichkeit gegeben, entsprechend der fachlichen Liebe des Professors das bisher in Slowenien älteste direkte Zeugnis des Schrifttums vorzustellen, die auf Ajdovski gradec entdeckte Darstellung eines Schreibers (Abb. 1). Im J. 1978 wurde in diesem Fundort in der Zisterne (castellum aquae) unter anderem auch ein Steinblock mit den Darstellungen eines Schreibers, der Medusa, der Szene eines von einem Löwen verfolgten Pferdes und der Abbildung einer Weinrebe auf der Seitenfläche (Abb. 2) ausgegraben. Die orphisch-pythagoreischen

Vorstellungen von der Flucht vor dem Tode, abgeschlossen mit der Gestalt der Medusa, deuten den Glauben an die resurrectio an und bestätigen auf unmittelbare Weise, dass das Denkmal Teil einer grösseren Grabkammer ist. Leider fehlt unmittelbar neben dem Schreiber das durch eine norisch-pannonische Volute begrenzte Feld mit Inschrift, das bestimmter angeben würde, wem das Monument gesetzt worden war, und dadurch eine genauere zeitliche Einordnung ermöglichen würde. So ist jedoch die Datierung nur mittelbar, gestützt auf bildliche Elemente, die darauf hinweisen, dass das Denkmal in die erste Hälfte des 3. Jahrhunderts zu setzen ist. Bildnerisch äussern sich nämlich auf dem Denkmal mit der Darstellung des Schreibers Stilelemente, ausgedrückt in zeichnerischen Konzept, und eine in den Umrissen erfolgreich eingefangene Körpermasse, die indes in den entscheidenden Details oberflächlich ausgestaltet und grösstenteils unsymmetrisch sind, wobei die ornamentalen Muster verkümmert worden sind, während der pflanzliche Rebensmuck zu einem zweidimensionalen Schema oder Symbol zusammengeschrumpft ist.

Infolgedessen steht diese flächige Kunst der zeichnerisch konzipierten narrativen Darbietungsweise der ursprünglichen illyrisch-keltischen Altangesessenen näher. Ausserdem ist das Denkmal ein bereicherter Beweis für die hohe schöpferische Kraft, zu der sich die Römerzeit auf materiellem und geistigem Gebiet emporgeschwungen hat. Deshalb waren wir der Ansicht, die Vorstellung dieses Denkmals sei ein angemessener Beitrag für den Sammelband, der dem Gedenken unseres tieferschürfenden Kenners der lateinischen Sprache und Kultur gewidmet ist.

Sl. 1. Ajdovski gradec pri Sevnici, relief s pisarjem
(foto B. Vičič)

Abb. 1. Ajdovski gradec bei Sevnica, Relief mit Schreiber -
(Foto B. Vičič)

Sl. 2. Ajdovski gradec pri Sevnici, relief s pisarjem -
stranska ploskev z upodobitvijo trte (foto B.Vičič)

Abb. 2. Ajdovski gradec bei Sevnica, Relief mit Schreiber-
Seitenfläche mit Darstellung der Weinrebe (foto B.Vičič)